

ŞUŞA: MİLLİ-MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZİN İNCİSİ

Milli-mənəvi dəyərlər tariximizə adı qızıl hərflərlə yazılan, ümumbəşəri dəyərlər, humanist prinsiplərə töhfələrdə bulunan, səsinin ecazi, sənətinin möcüzəsi ilə İlahinin hikmət çeşməsindən süzülüb gələn dahilərin diyarıdır Şuşa. İçerisində olduğumuz il Prezident cənab İlham Əliyevin, “Əziz Şuşa, Sən azadsan!” nidası ilə fatehlik dastanı yaradan Müzəffər Ali Baş Komandanın sərəncamı ilə Şuşa ilidir!

Tanrının bu möcüzələr səltənəti, müqəddəslər və müqəddəsliklər diyarı sərt, sıldırım qayalar üzərində qurulub. Qala divarları daşla, kərpiclə deyil, Pənahəli xanın iradəsi, Vətən, torpaq sevgisi ilə hörülüb, Şəhid analarının göz yaşları, Şəhidlərin al qanı ilə suvanıb. Gəncə qapısı, Naxçıvan, İrəvan qapısı var. 1752-ci ildə Qarabağ xanı Pənahəli xanın təməlini qoyduğu bu müqəddəs şəhərin sənət-mədəniyyət paytaxtına çevrilməsində istedadlı insanları, ustad sənətkarları, Tanrının Qələm və Kələm müqəddəsliyi ilə müjdələnen, mürşid-mürid, ustad-şeyird ucalığına tapınan müdrikləri ilə yanaşı adı bəlli sərkərdələrinin, qəhrəmanlıq tarixini atının dırnağı, nizəsinin və qılıncının ucu ilə yazan Ərənlərinin, Şuşanı Qalaya, səngərə, sipərə çevirən igidlərinin – Pənahəli xanın varislərinin Cavanşirilər soyuna bağlı igidlərin ayrıca məqamı, məxsusi yeri olub.

Şuşanın sərt-sıldırım, quşqonmaz qayaları, at işləməz bənd-bərələri bu diyarın zینəti, həm də möhnəti olub. Bu üzəndən də ona ünvan verilib: Alınmaz Qala ünvanı!

Düz 270 ildir bu dillərə dastan Qala Şəhər barədə ağıla gələn ilk fikir məhz bu olub: Alınmaz Qala!

270 illik tarixi dövründə bircə dəfə də onun adı başqa cür çağrılmayıb. Onun iradəsini nə Azərbaycanı bütövləşdirmək, Vahid Azərbaycan amalını gerçəkləşdirmək üçün o taydan bu taya qoşun çəkən Məhəmməd Həsən xan Qacar, Fətəli xan Əfşar, Ağa Məhəmməd Şah Qacar qıra bilib, nə də I Pyotrun İstanbulun fəthi ideologiyasına xidmət edənlər – çar canişinləri bu Alınmaz Qalanı fəth edə bilib. Qalanın özünə güvənməyən xanı İbrahimxəlil xan kapitulyasiyaya imza ataraq Çar Rusiyasından mədəd umub, açarlarını təslim edib. Nə qədər kədərli, ağırlı olsa da qala ikinci dəfə 1992-ci ildə xəyanətin qurbanı olub. Şuşalılar ölərdi, Milli qəhrəmanı Ramiz Qəmbərov kimi ucdantutma kəfən geyərdi Şuşadan – Qaladan dönməzdi. Xocalının qatilləri, erməni-daşnaklarının havadarları, “sapı özümüzədən olan baltalar” Şuşanın, Şuşa ilə birlikdə millətimizin, məmləkətimizin belini qırdı. Düz 28 il “Şuşanın dağları dumanlı” qaldı. Əsrə bərabər illərin kədəri Topxana meşəsini, Cıdır düzünü qəmə bələdi. Şuşa “Sevgili canan”ın “Sənsiz” yerinə, möhnətinə, həsrətinə döndü.

XVIII əsrdə Azərbaycanın mühüm ticarət mərkəzlərindən biri olan Şuşa XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Qafqazın musiqi mərkəzinə çevrilmiş, “Kiçik Paris”, “Qafqazın sənət məbədi”, “Azərbaycan musiqisinin beşiyi”, “Zaqafqaziyanın konservatoriyası” kimi şöhrətlənmiş, ustad sənətkarları, eyni zamanda elmi-mədəni mühiti, irfan ocağı və maarifçilik hərəkatı ilə milli-mənəvi dəyərlər tarixinə öz möhürünü vurmuşdur. Zaman-zaman oda qalanan, talanan, varidatı müxtəlif saraylara sürülən Şuşanın ən ağır illəri, oda qalandığı, atəşə atıldığı anları ilə bağlı tarixi faktları oxuduqca insanı vahimə bürüyür. Bu qədim, qədim olduğu qədər də zəngin diyarın kədər tarixi ilə bağlı Vikipediya oxuduqlarımız hələ “nələr çəkmiş başın sənin” deyib indi-indi vüsəl camından şərbət içdiyimiz şəhərin çəkdiyi, çəkib çevdidləri barədə qeyd edilir: “1905, 1920 və 1992-ci illərdə Şuşa üç dəfə tamamilə yandırılmışdır. Birinci dəfə onu hər iki icma, ikinci dəfə azərbaycanlılar, üçüncü dəfə isə ermənilər yandırmışdı. Etnik qərəzliyə baxmayaraq, hər iki icmanın nümayəndələri arasında qarışıq niğahlar yer almışdı. Ticarət və Rusiyanın hökumranlığı hər iki icmanı bir-biri ilə bağlayan tellər idi. Bu tellərdən birincisi təbii, ikincisi isə süni idi. Şuşa şəhəri 1992-ci il mayın 8-də erməni birləşmələri tərəfindən işğal edilmişdir. Şuşanın işğalı nəticəsində şəhərdə 195 nəfər Azərbaycan vətəndaşı xüsusi amansızlıqla qətlə yetirilmiş, 165 nəfər yaralanmış, onlardan 150 nəfər əlil olmuş, 552 körpə valideynlərini itirmiş, 20 mindən artıq əhali isə doğma yuvasını tərk edərək məcburi köçkün vəziyyətinə düşmüşdür. Əsir və girov götürülmüş 58 azərbaycanlının taleyi barədə bu günə qədər məlumat yoxdur.

Şuşanın işğalı nəticəsində azərbaycanlıların tarixi izlərini silmək məqsədi ilə vandallar 600-ə yaxın tarixi memarlıq abidəsini, o cümlədən Pənahəli xanın sarayını, Yuxarı Gövhər ağa məscidini, Aşağı Gövhər ağa məscidini, Xurşudbanu Natavanın evini, Molla Pənah Vaqifin məqbərəsini yerlə-yeksan etmiş, 7 məktəbəqədər uşaq müəssisəsini, 22 ümumtəhsil məktəbin, mədəni-maarif, kənd təsərrüfatı texnikumlarını, orta ixtisas musiqi məktəbini, 8 mədəniyyət evini, 22 klubu, 31 kitabxanayı, 2 kinoteatrı, 8 muzeyi, o cümlədən Şuşa Tarix Muzeyi, Azərbaycan Xalça Muzeyinin filialını və Xalq Tətbiqi Sənəti Muzeyi, Qarabağ Dövlət Tarix Muzeyi, Turist bazasını, Qafqazda yeganə Musiqi Alətləri fabrikinə dağıtmış, buradakı nadir sənət incilərini talamış və məhv etmişdir. Şəhərin tarixi muzeyinin 5 minədən çox əşyası, Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyinin Şuşa filialının, Dövlət Qarabağ Tarixi muzeyinin 1000-dək əşyası, peşəkar Azərbaycan musiqisinin banisi, bəstəkar Üzeyir Hacıbəyovun (300-dən çox əşyası), müğənni Bülbülün (400-dək əşya), musiqiçi və rəssam Mir Mövsüm Nəvvabın (100-dən çox əşya) xatirə muzeyinin fondları qarət edilib”.

Qədim tarixə, zəngin mədəniyyətə malikdir Şuşa. Hər daşında, qayasında bir tarix, özü də qəhrəmanlıq tarixi yatır. Qarabağın, ümumiyyətlə Azərbaycanın incisi olan bu diyarın hər dalanı, hər məhəlləsi bir tarix, yaddaş yeridir. Azərbaycan mədəniyyətinin döyünən ürəyi olan bu möhtəşəm şəhər Pənahəli xandan üzü bu yana öz əzəmətini qorumuş, taleyin sərt sınaqlardan, zamanın, quruluşun, işğalçıların hücumlarından xilas olmuş, yandırılıb, yanıb kül olsa da, Simurq

⁵⁵ Bakı Musiqi Akademiyasının Humanitar elmlər kafedrasının dosenti

quşuna dönmüş zalımın zülmünə meydan oxumuşdur. Qədim köklərə, etimoloji bilgilərə əsaslanan Şuşanın bir baş şəhərə, paytaxta çevrilməsi də onun əzəməti, əyilməzliyi, mənəvi təmizliyi, müqəddəsliyi, haqqa yaxınlığı, milli kimlik və milli mənlik uğrunda mücadilə tariximizlə bağlı, ilgili olmuşdur. Xüsusi mənəbə kimi istifadə etdiyimiz “Şuşa haqqında Şuşasız” adlı məqalədə Vikipediya qeyd olunan faktlar da onun qüdrətli bir türk diyarı olduğunu isbat edir: “Şuşa adının mənşəyi haqqında müxtəlif fikirlər vardır. Eramızın II əsrində yaşamış qədim Roma tarixçisi Tasit Korneli Qafqaz ərazisində dondar türk tayfasına məxsus Sosu (latın dilində “ş” səsi yoxdur) şəhərinin olması haqqında məlumat vermişdir. Xalq əfsanələrinə görə, bu yerlərin havası büllur kimi saf və şəfalı olduğu üçün Şuşa (şüşə) adlandırılmışlar. Bəzi mənbələrə görə, “Şuşa” sözü Azərbaycanda skiflərə məxsusdur. Bəzi mənbələrdə Şuşa şəhərinin adı türk tayfaları və türk sözləri ilə izah olunur. Bəzən “Şişə” (Şiş qayalarla əhatə olunduğuna görə) şəklində işlədilir. Bəzi tədqiqatçılar Şuşa sözünü türk dilində mənası “uc”, “yüksək” olan “şiş” komponenti ilə izah edirlər. Bəzi mənbələrdə isə Şuşa adının qədim türk sərkərdəsi Şunun (e.ə. 344-334) Makedoniyalı İsgəndərlə vuruşan şəxsini tikdirdiyi “Su” qalası ilə eyniliyi, Sumer (şu + mer) adı ilə səslənməsi tətbiq olunur.

Zəngin mədəniyyəti, etnoqrafiyası, yaddaş saxlancı, oronim, oykonim və toponimlərdəki, ağız ədəbiyyatındakı, şifahi incilərdəki, xalq mahnılarında batini əzəməti ilə bir başqa dünya, aləm olan Şuşanın milli-mənəvi dəyərlər, milli kimlik və mənlik, eyni zamanda milli dövlətçilik tariximizdəki yeri, rolu, məqamı başqadır, bambaşqadır. Milli dəyərlər sistemini özündə ehtiva edən gerbində əks olunanlar da bu qədim diyarın əzəmətli mövqeyini, mənəvi zənginliyini özündə ehtiva edir. Tarixi faktlara, gerçək həqiqətlərə söykənən “Şuşa haqqında Şuşasız” məqaləsində qeyd olunan məsələlər diqqət cəlb edən, düşündürən elmi dəlillərdəndir. “Şuşa şəhərinin gerbi 1843-cü ildə təsdiq olunmuşdur. Gerbin ikiye bölünmüş qalxanvari lövhəsini yaradan yuxarı hissəsi Xəzər vilayətinin gerbindəki təsvirlərin eyni idi: 1-ci hissədə pələng, ikinci hissədə yerdən çıxıb alovlanan qaz dilimləri təsvir olunmuşdu. Gerbin yarından aşağı hissəsindəki yaşıl sahədə yəhərli qızılı rəngli at təsvir olunmuşdur ki, bu da həmin ərazidə yerli cins at növlərinin olmasından və atçılığın inkişafından xəbər verirdi”.

Şuşanın bir paytaxt, baş şəhər olaraq Qarabağ xanlığının mərkəzinə çevrilməsində, qurulmasında, qala divarlarının, memarlıq incisi olan saraylarının yapılmasında qeyd etdiyimiz kimi Pənahəli xanın və onun varislərinin İbrahimxəlil xanın, Mehdiqulu xanın, Xurşudbanu Natavanın xüsusi xidmətləri olmuşdur. Məhz bu dahi, vətənpərvər, igid, igid olduğu qədər də torpağa bağlı, insan sərrafi, xeyirxah və himayədar, uzaqgörən müdrik şəxsiyyətlərin mühüm xidmətləri olmuşdur. Pənahəli xanın mühafizə istehkamı, qurğusu olaraq inşa etdirdiyi qala divarları sonrakı xanların dövründə də unudulmaz geoloq alimlərimiz, ictimai xadim, professor Xudu Məmmədovun bu gün artıq həm də xalq deyiminə çevrilmiş bayatısındakı məqamları özündə ehtiva etmişdir.

Bu qala bizim qala,
Həmişə bizim qala,
Tikmədim özüm qala,
Tikdim ki, izim qala.

Şuşa bir qaladır! Sərt sıldırım qayalar üzərində. Onu bizdən, özümüzədən edən yuxarıda adlarını çəkdiyim hər bir xan tikdim ki, izim qala hikmətinə tapınıb. Bizim qala, həmişə bizim qala deyib. Təkcə deməyib bu yolda mücadilə edib. Vikipediyanı vərəqləyərkən Pənahəli xanı yenidən ehtiramla anaraq, artıq fakta, tarixi mənbəyə çevrilən o illərə 270 il bundan öncəyə döndüm! Şuşanı təkcə bir istehkam qurucusu, müdafiə qalası kimi deyil, həm də qədim şəhər nümunəsi olaraq quranların ruhunun qarşısında səcdəyə gəldim...

Bu qüdrətli şəhər barədə “Şuşanın tarixi barədə bildiyimiz və bilmədiyimiz”, “Şuşa şəhərinin tarixi” adlı məqalələrdə oxuyuruq: “Feodal ara müharibələri dövründə Şuşa bir neçə dəfə möhkəmlik sınağından uğurla çıxaraq qalib gəlib. Məhəmməd Həsən xan Qacar, Fətəli xan Əfşar, Ağa Məhəmmədşah Qacar onu ala bilməmişdilər.

Qarabağ hökmdarı Pənahəli xan ərazini düşmənlərdən qorumaq məqsədi ilə xanlığın ən strateji mövqelərində müdafiə qurğularının tikintisinə başlamışdır. 1748-ci ildə Bayat qalası, 1752-ci ildə Şahbulaq qalası inşa edilmişdir. Lakin, Pənahəli xan müharibələr dövründə əhalinin sığınması üçün daha etibarlı, üç tərəfi keçilməz sıldırım qayalarla əhatə olunmuş əlçatmaz dağ yaylasında yeni bir qala ucaltmağı qərara aldı. Yeni qala ilk illər öz banisinin adı ilə “Pənahabad”, sonralar isə “Şuşa” adlandırılmağa başladı.

1747-ci ildə Nadir şah Əfşarın ölümündən sonra Pənahəli xan özünü bu torpaqların xanı elan edir və xanlıq ərazini qorumaq məqsədilə mükəmməl qala tikdirməyi qərara alır.

Pənahəli xanın vəfatından sonra onun oğlu, Qarabağın ikinci hakimi İbrahimxəlil xan (1721-1806) dövrünün bacarıqlı və siyasətçi dövlət xadimlərindən olmuşdur. Onun dövründə xanlıq daha da dirçəlmiş və inkişaf etmişdir. Azərbaycan şairi və siyasi xadim Molla Pənah Vaqif 1750-ci ildə bura köçüb saray şairi və İbrahimxəlil xanın baş vəziri olur. Vaqif 1795-1797-ci illərdə İranla apardığı müharibənin sonunda qətlə yetirilir”.

Bütün bu dəhşətlərə baxmayaraq səmimiyyətlə söyləyə bilərik ki Qarabağ xanlığı, məhz İbrahimxəlil xanın hakimiyyəti illərində dirçəlmiş, inkişaf etmiş, sosial-iqtisadi bazasını, hərbi potensialını gücləndirmiş, şəhər mədəniyyətinin bütün parametrləri ilə inkişaf etmişdir – “Gülüstən” və “Türkmənçay” müqavilələrindən sonra Qarabağın, Şuşanın üzərində nəzarəti güclənən Çar Rusiyası burada yeni tipli məktəblərin qurulması ilə öz təbəələrini istədiyi şəkildə yetişdirmək, idarə etmək məqsədini həyata keçirməyə cəhd etsə də, qədim türk diyarı olan bu torpaqlarda milli maarifçilik ənənələri hökm sürmüş, Çar Rusiyasının ayrı-ayrı şəhərlərinə gedən və göndərilən gənclər Vətən, doğma yurd naminə fəaliyyət göstərmiş, onun hərtərəfli inkişafına təkən vermişlər. Bu istər İbrahimxəlil xanın, istər Mehdiqulu xanın, istərsə

də Xurşudbanu Natəvanın zamanında belə olmuşdur. 17 məhəllədən ibarət Şuşada sənət-mədəniyyət ocaqları, saray məktəbləri qurulmuş, molla, mirzə təxəllüsü ilə məşhur olan müəllimlər, xəttatlar, musiqiçilər, ifaçılar yetişmişdir. Vikipediyadan əldə etdiyimiz faktlar da dediklərimizə əyani sübutdur: “Şuşada 17 məhəllə vardı. Hər məhəllədə hamam, məscid və bulaq vardı. Şuşa məhəllələrinin doqquzu aşağı məhəllə, qalan 8 məhəllə isə yuxarı məhəllə sayılırdı. Saath, Köçərli, Mamayı, Xoca Mərcanlı, Dəmirçilər, Hamamqabağı, Merdinli, Təzə məhəllə, Yuxarı Seyidli, Culfalar, Quyuluq, Çuxur məhəllə, Dördlər qurdu, Hacı Yusifli, Dörd çinar, Çöl qala, Qurdlar aşağı məhəlləyə aid idi... XIX əsrdə Şuşa ölçüsü və sərvətinə görə Bakı və İrəvandan öndə gedirdi. Qafqazın ən iri şəhərlərindən biri idi. Çoxlu karvan yollarının kəsişdiyi bu yerdə on karvansara var idi. Şuşa öz ipəyi, döşənmiş küçələri, iri daş evləri, parlaq naxışlı xalıları və cins atları ilə tanınardı”...

Qədim mədəniyyətə, sərvətə, strateji əhəmiyyətinə görə xüsusi çəkiyə və əzəmətə malik olan Şuşanın şəhər statusu ilə bağlı məsələ də maraqlı hadisələrdən, tarixi faktlardır. Yenə də Vikipediyadan əldə etdiyimiz məlumatlarda qeyd olunur: “Şuşa Rusiya imperatoru I Nikolay tərəfindən 10 aprel 1840-cı ildə təsdiq olunmuş inzibati islahat haqqında” Zaqaqaziya ölkəsinin idarəçiliyi üçün təsisat” adlı qanunu əsasında yaradılan Kaspi vilayətinin tərkibinə daxil olmuşdur. XIX əsrin birinci yarısında Şuşaya şəhər statusu verilmiş və Rusiya imperiyasının “Şəhər əsasnamə”sinin (1785) 28-29 maddəsinə əsasən, 1843-cü il mayın 21-də Şuşa şəhərinin gerbi təsdiq olunmuşdur”.

Zinətimiz, həm də möhnətimiz Şuşanın uğrunda daima qanlı mübarizələr, müharibələr olmuş, istər fars, istərsə də rus imperiyası bu dilbər guşəyə sahib çıxmaq üçün onu kədərin köynəyindən keçirmiş, qanlı savaşlarda, Vətən mücadiləsində on minlərlə şuşalı həlak olmuş, “öldü var, döndü yoxdur” nidası ilə şişqayalar üzərində sərtliyin, mərdliyin nümunəsinə çevrilmiş, bir qarış torpağından, bir cəngə otundan, bir parça daşından belə keçməmiş. Bu qüdrət, əzəmət yurdunu bölmək, parçalamaq, sarayında hökm etmək üçün Çar Rusiyası XVIII əsrdən sonra Rusiya-İran müharibəsindən və Rusiya-Türkiyə mücadiləsindən sonra Azərbaycanın digər dilbər guşələri kimi onu erməni daşnakları, vandalları ilə doldurmuş, yersizlərə yer, Vətənsizlərə yurd vermiş, xain, xəyanətkar dəstələrinin meydanını genişləndirmiş, soysuzlara, dinsizlərə Tanrı evləri kilsələr tikmişdir. Şəkiddə, Qəbələdə, Gəncədə, eləcə də Qarabağda və Zəngəzurda mövcud olan, İslamaqədərki dini inancımıza şahidlik edən Alban məbədlərini kilsəyə çevirərək İsa Məsihdən üz döndərərək qriqoryanlaşan ermənilərə müqəddəsliklər bəxş etmiş, onların – gəlmələrin bu torpaqların tarixi sakinləri olması üçün şərait yaratmışdır. Yenə də Vikipediyadan təqdim etdiyim tarixi faktlar da dediklərimizə nümunədir: “1887-ci ildə Şuşada tikilmiş Qazançı kilsəsi dünyada ən böyük erməni kilsələrindən biri idi və erməni burjuaziyasının Şuşada çiçəklənməsinin rəmzi idi”.

Bu çiçəklənən, çiçəkləndikcə də zəli kimi qanımızı soran erməni daşnakları 1905-ci ildə Şuşada, bütöv Qarabağda, Zəngəzurda elə qanlı terrora, soyqırımlara imza atdı ki, adı tarixə misli görünməz soyqırım olaraq daxil oldu. 1918-ci ildə həyata keçirilən növbəti soyqırım aktı nəticəsində on minlərlə soydaşımız qətlə yetirildi, didərginə, məcburi köçkünə çevrildi. Şəhərin mərkəzi, əksər kəndlər dağıdıldı, yandırıldı. Karvansaralara, mədrəsələrə, kitabxanalara, əzəmətli saraylara od vuruldu. Nuru Paşanın rəhbərlik etdiyi Qafqaz İslam Ordusu, Şuşanın müdafiəsində xüsusi qəhrəmanlıqlar göstərən Axund Hacı Molla Məhərrəmzadənin və Əhməd bəy Ağaoğlunun “Difai” təşkilatında cəmləşən igidlərin mücadiləsi sayəsində susdurulan erməni daşnakları bir də 1920-ci ilin martında baş qaldırdı. Çar Rusiyasının donunu Şura hökumətinə dəyişən V.İ.Leninin törəmələri Şərqi ilk Demokratik Cümhuriyyətini məhvə məhkum etmək, Bakı neftinə sahiblənmək üçün Qarabağda, Zəngəzurda qanlı terrora imza atdı. Laçınlı Sultan bəyin və onun igidlərinin səyinə, yenicə yaranmış Azərbaycan Ordusunun, general Səməd bəy Mehmandarovun mücadiləsinə baxmayaraq Laçında Qanlı dərədə, Şuşada, bütöv Qarabağda qan su yerinə axdı. On minlərlə soydaşımız qanına qəltan edildi. 20 minlik qoşunla Qarabağda, Zəngəzurda erməni daşnakları ilə mücadilə edən Xalq Cümhuriyyətinin üzərinə XI Qızıl Ordu qanlı terroru ilə yeridildi. Bu dəhşətli səhnə idi. 31 mart soyqırımından sonra Bakı belə bir qətləmi görməmişdi. Çar Rusiyasının, Şura hökumətinin cəlladları bir millətin milli dövlətçilik tarixinə qılınc sıyrımışdı. Sadəcə türk, müsəlman olduğuna görə bir millətin yaddaş zəmisinin əli ora çəkicli, al bayraqlı Sovet imperiyası tərəfindən çəkiclə əzilir, oraqla biçilirdi.

1920-ci ilin 28 apreli Azərbaycana da, Azərbaycanın sənət, mədəniyyət paytaxtına, musiqi beşiyinə də bax beləcə qədəm qoymuşdu. V.İ.Lenin xüsusi əmri ilə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradılmışdı. Sonra 37-ci ilin dəhşətli repressiyaları, 1941-45-ci illər müharibəsi başlamış, on minlərlə qarabağlının, şuşalının, azərbaycanlının qanı su yerinə axmış, Pənahəli xanın, İbrahimxəlil xanın, Mehdiqulu xanın, Xan qızı Xurşudbanu Natəvanın sarayında qan dizə çıxmış, ah-nalə ərşə dirənmişdi.

Qüdrəti, əzəməti, saray mədəniyyəti, sənəti, incəsənəti ilə bir Azərbaycan, Şərq, Türk dünyası olan Şuşanın bələli illəri, kədərli günləri bununla bitməmiş, İkinci dünya müharibəsi bitər-bitməz Çar Rusiyasının ənənələrinin Leninizmə, Stalinizmə dəyişən Şura hökuməti Qafqazlardakı qanlı ordusuna, xain-xəyanətkar toplusuna, daşnaksütun tör-töküntüsünə təzədən sahib çıxmış, Çar Nikolayın Qarabağla Güney və Quzey sınırı ilə bağlı yarımçıq arzuların, planlarını gerçəyə çevirmiş, Qarabağın, Şuşanın üzərinə yerimş onun yeni statusunu müəyyənləşdirmişdir ki, bu barədə Vikipediyada əldə olunan məlumatlar da dediklərimizi təsdiq edir. Biz burada, Bakıda nəğmələr qoşanda “Kür, Araz, Ararat, nə gözəldir bu həyat” deyəndə Şura hökuməti, daşnaksütun törəmələri yeni bir xəyanətə bu gündə baş bələmiz olan növbəti dəhşətə imza atır: “1920-1937-ci illərdə yüzlərlə Azərbaycanlı sakini ermənilərin fitvası ilə həbs etdirilmiş, güllələnmiş və təqiblərə məruz qalmışdı. Şəhərin bir çox bəyləri əhalinin gözü qarşısında güllələnmişdi. Azərbaycanlı ailələrin xeyli hissəsi erməni təqiblərindən xilas olmağın yeganə yolunu Şuşanı tərk edərək İrana və Türkiyəyə qaçmaqda görürdülər. Həyata keçirilən bu repressiyalar şəhərdə azərbaycanlıların sayının daha da azalmasına səbəb olmuşdu.

Sovet hakimiyyəti dövründə Şuşa şəhərinin inzibati statusu bir neçə dəfə dəyişikliyə məruz qaldı. RK (b) RMK Qafqaz bürosu plenumunun 1921-ci il 5 iyul tarixli qərarı ilə Şuşa yeni yaradılmış Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin mərkəzi kimi müəyyənləşdirildi. Lakin 1923-cü il iyulun 7-də vilayətin mərkəzi Xankəndi seçildi. Şuşa şəhəri isə AK (b) BMK Rəyasət heyətinin 1923-cü il 16 iyul tarixli iclasının xüsusi qərarı ilə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin tərkibinə daxil edildi. Şəhər eyni adlı rayonun və 12 kənddən ibarət Malabəyli volostunun mərkəzinə çevrildi. Bununla da Şuşa 170 ildən artıq yerinə yetirdiyi missiyadan – bütün Qarabağın mərkəzi statusundan məhrum edildi”

Bu Şuşanın, milli-mənəvi dəyərlər tariximizdə xüsusi əhəmiyyətə malik olan diyarın ən çətin, ağır günlərindən biri idi deməyə, qarşıda onu belə çətin acılı illər, anlar, qərarlar gözləyirdi. Bu dəhşətli günlər 1969-cu ildə Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə gəlişinə qədər davam edəcəkdi...

Şuşa mərkəz statusunu itirdikdən, daha doğrusu məhrum edildikdən sonra 1963-cü il yanvarın 4-də Şuşa rayonu ləğv edilərək Stepanakert rayonunun tərkibinə qatılır. Yalnız Stalin-Mikoyan-Beriya dəhşətlərindən sonra belə türk dünyasına, Türkiyəyə, Azərbaycan, Kırım, Axısqa və Dərbənd türklərinə Qafqaz dağlarına çəçən, inqış, bolqar müsəlmanlarına qənim kəsilməkdən əl götürməyən Nikita Xruşovun hakimiyyətinə son verildəndən sonra 1965-ci il yanvarın 6-da Şuşa rayonunun statusu özünə qaytarılır. Azərbaycanın Mir Cəfər Bağırovdan sonrakı iki rəhbərinin İmam Mustafayevin və Vəli Axundovun və həmin illərdə ölkənin Təhlükəsizlik Komitəsinə rəhbərlik edən Ulu öndər general Heydər Əliyevin gərgin mübarizəsi nəticəsində Dağlıq Qarabağı əldə tutmaq onu daşnakların fitnəsindən, Sovet hakimiyyətinin xəyanətindən qorumaq mümkün olur. Ulu Öndərin siyasi hakimiyyətə gəlişindən sonra ölkədə bütün sahələrdə, regionlarda inkişaf özünü büruzə verdiyi kimi Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində, Şuşa şəhərində xüsusi dövlət proqramı gerçəkləşdirilir, demografik proseslərə, sənətin, mədəniyyətin, elm və təhsilin inkişafına diqqət artırılır. Vikipediya qeyd olunan bu faktlar da deyilənlərə əyani sübutdur. “1977-ci ildə Azərbaycan hökuməti iki tarixi qərar qəbul etmişdir. Həmin qərarların yerinə yetirilməsi Şuşanın sosial və mədəni inkişafında böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Şəhərdə yeni sənət ocaqları yaradılmış, bərpa, tikinti və yaşıllaşdırma işlərində yüksən nailiyyətlər qazanılmışdır. Tarixi-memarlıq və şəhərsalma abidəsinin yüksək bədii əhəmiyyəti nəzərə alınaraq 1977-ci ildə Şuşa tarixi-memarlıq qoruğuna çevrilmişdi”.

Mənəvi Şuşanın dirçəlişi, onun bir sənət, mədəniyyət, eyni zamanda sənətkarlar, dövlət xadimləri diyarı olduğunu sübut üçün ciddi addımlar məhz Sovet hakimiyyəti illərində atılmış, bütün Şərqdə ilk operanın müəllifi olaraq qəbul olunan, bəstəkar, dirijor, musiqişünas, publisist, dramaturq, pedaqoq, ictimai xadim, Azərbaycan peşəkar musiqi sənətinin banisi, Əfrasiyab Bədəlbəyli, Səid Rüstəmov, Asəf Zeynəli, Şəmsi Bədəlbəyli, Niyazi, Cövdət Hacıyev, Tofiq Quliyev, Qara Qarayev, Cahangir Cahangirov, Fikrət Əmirov, Şəfiqə Axundova kimi dahilərin ustası olaraq tarixdə qalan Üzeyir Hacıbəylinin ev muzeyinin təməlinin qoyulması, abidələrinin ucaldılması, Azərbaycanın və dünyanın məşhur opera müğənnisi, təsnif ifaçısı, musiqi folkloru tədqiqatçısı, Azərbaycanın peşəkar vokal sənətinin banisi, “Sevgili canan”ı, “Sənsiz”i ilə böyük Üzeyir dühəsindən Şeyx Nizami əzəmətinə boylanan, “Ölkəm”in sevgi dastanını yaradan Bülbülün abidəsinin ucaldılması, xatirə muzeyinin qurulması möhtəşəm hadisələrdən, mənəvi Şuşanın əzəmətinə əzəmət qatan, sənət-mədəniyyət kəlkəşanında bərq vuran, ay qaranlıq gecələri nura qərq edən, hilallı-üldüz, üç rəngli bayrağın nisgilini Cəfər Cabbarlı poeziyasının dili ilə çəkən millətin, məmləkətin yaddaşından doğan Dan Ulduzu idi. Bu, bu gözəl və özəl diyara, ustalarına dəyər olmaqla yanaşı bu torpağın tarixi düşmənlərinə, imperiyapərəst qüvvələrə dərs idi. Ən ciddi dərs, sərt şillə isə böyük şair və dövlət xadimi Molla Pənah Vaqifin məzarı üzərində məqbərənin ucaldılması, Xan qızı Xurşudbanu Natəvanın büstünün açılması, Şuşanın müqəddəs torpağının övlad məhəbbəti, sərkərdə-xaqan – vəzir-azam ucalığı, Kəlam və Qələm müqəddəsliyi ilə süslənməsi, Mir Mövsüm Nəvvabın ev muzeyinin qurulması, gözünün nuru, elmi-irfan sevgisi ilə yaratdığı şəxsi kitabxanasının Mərkəzi elmi kitabxanaya çevrilməsi “Xarı bülbül” Festivalının, “Vaqif Poeziya günləri”nin təşkili isə Mir Mövsüm Nəvvabın “Fəramuşan”ından, Xan qızı Xurşudbanu Natəvanın “Məclisi-üns”ündən boylanan, kəlam qalan, qalan hər şey yalan nidası ilə sözün köhləyinə minən, Cıdır düzündə, Topxana meşəsində tarı dizinin üstündən ürəyinin başına qaldıran, Tanrı dağından Ağrıdağına, Türkiyədən qırğazlarından İraq-türkmən ellərinə, TURAN müdrikliyindən Quran müqəddəsliyinə yol gələn, Şaman dədələrin davulunu qavala dəyişən Sadıxcanın, Həsənəli xan Qarabağının, Fatma xanım Kəminənin, Abdulla bəy Asinin, Əyyub Bakinin, Baxış bəy Səburun, Mirzə Rəhim Fənanın, Mirzə Ələsgər Kövsərin, Mamo bəy Məmainin, Mirzə Həsən Yüzbaşov – Qarabağının, Şahnaz Abbasın, Bülbülcanın, Keçəzadə Hamamın, Keçəçioğlu Məhəmmədi, Cabbar Qaryağdı oğlunun, Seyid Şuşinskinin, Xan Əminin ruhuna ehtiramın əlaməti idi. Abidə ucaltmaq, abidəyə dönmək, klassikləşən müasirimizə çevrilmək Azərbaycanın o zamankı katibinin, Ulu öndər Heydər Əliyevin Tanrıdan tale payı, alın yazısı idi.

Bu ötkəm, əyilməz, milli hissələri bütün kürsülərdən, sevgilərdən ucalarda görünən Liderin addımlarının nələyə hesablandığını Mərkəzdə – SSRİ-nin baş kəndi Moskvada bilməyənlər yox idi. Heydər Əliyevin incəsənət, sənət, mədəniyyət, ədəbiyyat xadimlərinin yubileylərini, xatirə günləri adı altında yürütdüyü siyasət bəlli idi. O, bu addımları ilə 60-cı illərdə belə Qarabağa, Şərqi Zəngəzura, ümumən Azərbaycana İrəvandan, Qərbi Zəngəzurdan sonra uzanan əlləri kəsmək, Azərbaycan xalqının düşmənlərinə yerini göstərmək, dərs vermək istəyir, bu torpaqların, bu qədim şəhərin, mədəniyyət və siyasət mərkəzinin, elmi-irfan bulağının sahiblərinin abidələrini ucaltmaqla, tarixi həqiqəti yerinə qoymaqla kifayətlənmir,

Mən cahan mülkündə mütləq doğru halət görmədim,
Hər nə gördüm, əyri gördüm, doğru babət görmədim.

- nidası ilə ədəbi düşüncəni siyasi düşüncənin təməl prinsipinə çevirən, dövrün siyasi mənzərəsini yaradan Molla Pənah Vəqifin dili ilə onun mənavi düşmənlərinə, qatilinə elə onun öz dili cavab verirdi. Bu cavab ağır idi. Xalq Cümhuriyyətindən sonra Şura hökumətinə, sosial ədalətə, birliyə, qardaşlığa inanıb, əcəl şərbətini içən, V.İ.Leninə etiraz, oğlu Nəcəf Nərimanova isə kədər məktubu ilə tarixdə qalan, Şura hökumətinin Dağlıq Qarabağ və Qərbi Zəngəzurla bağlı qərarına qurban olan həkim, alim, yazıçı, dramaturq, publisist və dövlət xadimi Nəriman Nərimanovun, 1941-ci ildə Güney Azərbaycan – “Əziz Əliyev missiyası”nın rəhbəri kimi İran şahı Rza Şah Pəhləvinin gözüünün içinə baxa-baxa, “Güney Azərbaycan bizim tarixi torpaqlarımız, burada yaşayanlar qan qardaşlarımızdır. Onların ana dili, məktəb və sağlıq məsələləri bizi qayğılandırır”. (C.Həsəni. Güney Azərbaycan: Tehran – Bakı - Moskva arasında...)

1942-ci ildə Dağıstanın birinci katibi kimi dağlıları Şeyx Şamil əzəmətinə, əyilməzliyinə qurban edən, repressiya burulğanına salan, Sovet hökumətinə inamsızlıqda, xəyanətdə, Osmanlıya xəfiyyəlikdə suçlayan, ittiham edən İosif Stalinə “Dağlılardan Sovet hökumətinə düşmən çıxmaz, onlar mərd, cəsəətli, ləyaqətliyərlər, torpaqlarını alman faşistlərinin təkəlləri altında tapdaq etməzlər. Bir nəfər kimi səfərbər olub, ümumi düşməne qarşı səfərbər olurlar” nidası ilə axısqa türklərdən, Krım tatarlarında, çeçen, inquş və balkarlardan sonra sürgün köçü yolda olan, təkə Şeyx Şamilin varisləri olduqlarına görə damğalanan, Türküstanda çadır düşərgələri belə, Mikoyan, Beriya cütlüyü tərəfindən hazırlanan, qurulan dağlıların xilaskarına çevrilən, deportasiyasının qarşısını alan, Marşal Stalinə verdiyi sözü bir ayın içərisində tutub yerinə yetirən, tək bir cümləsi - “Dağlı igidləri eşidin! Siz Şeyx Şamilin yadigarlarısınız, imkan verməyin ki, alman faşistlərinin murdar ayaqları sizin doğma torpaqlarınıza, ata-analarınızın məzarına toxunsun!” kəlamı, min əsərə, ləyaqət salnaməsinə bərabər çağırışı ilə 25 min əvəzinə, 30 min dağlı igidi səngərlərə sipər edən, dağlı igidlərdən ibarət Melitopol diviziyasını quran, faşizm üzərində tarixi qələbəyə, rəşadətli döyüşlərə görə qəhrəmanlıq nümunəsinə çevrilən, Vilayət Partiya Komitəsinin birinci katibi polkovnik- komissar Əziz Əliyevin onlara inamla təqdim etdiyi bayrağı Mahaçqaladan, Dərbəndin qala divarlarının ətəyindən Berlinə daşıyan, Reyxstaqın binasından ucaldan Sovet İttifaqı qəhrəmanı kimi tarix yaradan 5 min igidin, müxtəlif orden-medallarla təltif olunan 25 min dağlının ilham mənbəyinə, qürur, qeyrət, ləyaqət, cəsəət nümunəsinə döənən, Mərkəzdə, Moskvada şöhrəti Mikoyan, Beriya kimi namərdləri, türk-müsəlman düşmənlərini, cəlladlarını qıçıqlandıran, nüfuzu ikinci dünya müharibəsinin taleyini həll edən marşal Stalinə, marşal Jukova, Molotova bərabər olan polkovnik-komissar Əziz Əliyev kimi Ulu öndər, general Heydər Əliyev də Sovet İttifaqının başının bəlasına, Azərbaycan və Türküstanla bağlı tərs siyasətinə sipərə çevrilirdi. Bu səbəbdən də ondan, Azərbaycanın, Qarabağın, Şuşanın alınmaz Qalasından xilas gərək idi. Onun haqqında milli dövlətçilik tariximiz üçün üçüncü kədərli, dəhşətli qərar alınır. Nəriman Nərimanovu Dağlıq Qarabağ və Zəngəzur, Əziz Əliyevi Dağıstan və Qərbi Azərbaycanlılarının 1948-ci il deportasiyasına qurban edib Moskvaya, Mərkəzi Komitəyə yüksək vəzifə, yüksəliş adı ilə aparıb əcəl şərbəti içirən quruluş, Azərbaycanın dözülməz, bərişməz “əl-ayağa dolaşan” Birinci katibini, milli liderini Moskvaya aparır, Nazirlər Sovetində yüksək vəzifə versə də, onun qarşısını ala bilmir. Bu dəfə Sovet İttifaqı onunla Türküstanda Kunanbayev – Nazarbayev – Kolbin, Türküstan – Moskva savaşında üz-üzə gəlir. (Daha kədərli isə odur ki, Heydər Əliyevin 20-ci əsrdə Sovet İttifaqının əlindən aldığı Nursultan Nazarbayevi 21-ci əsrin çevriliş girdabından qazax xalqı özü belə qoruya bilmir...) General Heydər Əliyevin bu savaşdan zəfərlə dönüşü Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində cərəyan edən hadisələr və 20 Yanvar dəhşətlərini doğurur. Ölümü gözə alan Heydər Əliyev plenumun iclaslarında stravyotovalara, aqalebekyanlara, zori-balayanlara meydan verən Mixail Qarbaçovun üzünə qayıdır. Qarabağın tarixi sakinlərinin milli kimliyini, tarixi ədalətin hansı xalqdan yana olduğunu, tarixi sənədlərdə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində mövcud olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində cərəyan edən hadisələrin səbəblərini daha yaxşı bilən, mücadilə ocağını görükləyən SSRİ-nin son rəhbərinə “Siz nəyin nə olduğunu, nədən qaynaqlandığını bilirsiniz. Amma bu ədalətsizliyə göz yumur, susursunuz. Axı siz daha yaxşı bilirsiniz Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsidir” nidası ilə etirazını, özü də tarixi etirazını bildirir. Qəvi düşmən oyanış, qurtuluş dastanını Azadlıq Meydanında yazan, Lenin Meydanını İstiqlal savaşına çevirən, SSRİ-nin Azərbaycana göndərdiyi cəlladın S.M.Kirovun heykəlini “Dostluq parkı”na çevrilən Çəmbərəkənddən aşırıan xalqı 20 Yanvar dəhşətləri ilə baş-başa qoyanda SSRİ rəhbərliyi Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyinə tək və yeganə varisi cənab İlham Əliyevlə gələn Heydər Əliyevin imperiyaya nifrətinin əlaməti olaraq sədaqətlə xidmət etdiyi Kommunist partiyasının biletindən imtinası – etirazı, kütləvi informasiya vasitələrinə verdiyi tarixi müsahibəsi ilə üzleşir. Bu bir Liderin, özü də Milli Liderin Qarabağ-Şuşa əzəməti, müqəddəsliyi uğrunda növbəti savaşı idi. O, bu savaşa bir Vətəndaş, Vətəndaşı olaraq çıxmış, Vətən sevgisini, torpaq müqəddəsliyini milli mənlük, milli kimlik uğrunda mücadilədə, istiqlal savaşında səngərə, sipərə çevirmişdi! İmperiyanın qanlı qılıncı o zaman təkə Azərbaycan xalqına, Qarabağa, Şuşaya deyil, həm də onun haqq səsinə, istiqlal mücadiləsinə, Milli Liderinə sıyırmışdı. Şuşada, Qarabağda, Zəngəzurdə qanı su yerinə axıdanlar, milli birliyin iradəsini, əzmini qırmağa cəhd edənlər Onun Vətənə, Azərbaycana, tikib qurduğu baş kəndə – Bakıya yollarını kəsir, atsız milləti siyasətin at işləməz yollarında Atasız – Arxasız edir.

Milli Lider isə haqq savaşından davasından dönmür. Düşmənin üstünə yeriyir. “Sapı özümüzədən olan baltalar”, imperiyanın sadıq qulları paytaxtın qapısını onun üzünə bağlayanda üzünü Ata Yurduna – Nuhun çıxdığı diyara, Asəhf-Kəhf müqəddəsliyinə – Naxçıvana tutur. “Ümid körpüsü”nü qurur. “Bir millət iki dövlət nidası” ilə Qarabağın, Azərbaycanın xilasına, Terkiyə - Azərbaycan münasibətləri üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən Batum və Qars Bəyannaməsindən Şuşa Bəyannaməsinə körpü olur. “Biz Şuşaya qayıdacağıq, mütləq qayıdacağıq!” nidası ilə tarix yaradır!

44 günlük Vətən savaşında, daha doğrusu, qeyrət, ləyaqət, şərəf, şan davasında “Şuşa bizə bir nəfəs qədər yaxındır! Şuşasız bizim işimiz yarımçıq qalardı! Əziz Şuşa, Sən Azadsan! Qarabağ Azərbaycandır! Mən xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətinə əməl etdim!” hikməti ilə Ata müqəddəsliyindən – mürşid-mürid ucalığından, lider-varis əzəmətindən, Ana sevgisindən Ana Vətən sevgisinə körpü salan, Şuşanı, Qarabağı yoxdan var edənə, Qələbə, Zəfər memarına, Baba yadigarına Azərbaycanın xilaskarına Ustad dərsi keçir. Lider-Varis, Mürşid-Mürid ucalığı müqəddəsliyi yaşayır!

28 illik intizardan, kədərdən həsrətdən sonra bu gün Azərbaycanın sənət, mədəniyyət paytaxtında, Şuşa qalasında Şərqi, Türk dünyasının, Azərbaycanın birliyinin, bütövlüyünün bəlgəsi olan üç bayraq dalğalanır. Min illərdir səlib yürüşünə tablayan, dağılan, talan olan, qanlı müharibələrin oduna, atəsinə qalanan, sakinləri miqranta çevrilən, sərvəti, neməti, irsi və mirası atdöşü edilib Amerikaya, Avropaya sürülən, sarayları tar-mar olan, sultanları, xaqanları tikə-parça edilən, zindanlarda çürüyən, sadəcə türk-müsəlman olduğuna görə addımbaşı islamafobiyanın, pantürkizmin, panislamizmin qurbanı olan, Tanrının köç əylədiyi, dörd səma kitabı: “Tövrat”, “Zəbur”, “İncil” və “Qurani-Kərim”lə, 124 min peyğəmbərlə şərfələndirdiyi müqəddəs Məkanın, Gündoğanın - Şərqi, sivilizasiyaların, mədəniyyətlərin, humanist prinsiplərin dialoquna töhfələr verən, sarayını sənətin, mədəniyyətin, elmi-irfanın gülzarına çevirən, Qılıncla fəth etdiyi sarayları Tanrının Qələm və Kəlam müqəddəsliyi ilə süsləyən, Şeyx Nizami Gəncəvi, Əlişir Nəvai, Əfzələddin Xaqani Şirvani, Seyid İmadəddin Nəsimi, İbn Əl Ərəbi, Əl Qəzali, Əl Kindi, İbn Sina, Şeyx Cəmaləddin Əfqani, Mövlana Cəmaləddin Rumi, Şəms Təbrizi, Yunus İmrə, Sədi Şirazi, Hafiz Şirazi, Əbülqasım Firdovsi, Ömər Xəyyam, Əmir Xosrov Dəhləvi, Seyid Əzim Şirvani, Mir Mövsüm Nəvvab, Əlimərdan bəy Topçubaşov, Məhəmməd Əmin Rəsulzadə, Qasım bəy Zakir, Xurşudbanu Natəvan, Molla Pənah Vaqif, Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Hüseyn Cavid, Səməd Vurğun, Üzeyir bəy Hacıbəyli, Bülbül, Niyazi, Rəşid Behbudov kimi dahilər ilə tarix yaradan türk dünyasının – TURAN-ın simvolu kimi üç bayraq qoşa dalğalanır – alı, yaşılı, hilalı, ulduzu ilə bir dünya olan – Azərbaycanın, Türkiyənin, Pakistanın döyünən ürəyinin, vuran qəlbinin, özgürlüyünün simgəsi, bəlgəsi kimi səcdə etdiyimiz BAYRAQLAR İsmayıl bəy Qasıralının “Dildə, fikirdə, işində birlik!” nidası ilə bizi birliyə, diriliyə səsləyir. Vətən qalan, qalan hər şey yalan deyən, millətin, məmləkətin “Qarabağ Azərbaycandır!” “Əziz Şuşa biz qayıtmışıq! Biz səni tikəcəyik, quracağıq, dirçəldəcəyik” kəlamı ilə Qurtuluşun, Qayıdışın, Dirçəlişin dastanını yaradan, “Əgər kimsə revanşist düşüncələrə qapılıb addım atmaq istəyirsə, biz burdayıq, Dəmir Yumruq da yerindədir!” nidası ilə Dəmir Yumruqla Dəmir İradənin, Lider – Xalq məhəbbətinin, Əbədi Zəfərin Simvolu, Birliyin, Bütövlüyün rəmzinə dönən Zəfər, Qələbə Memarımız Şuşanın təkcə dəyər yox, dəyərlərin əyarı olduğunu dünyaya nümayiş etdirir.

El bilir ki, Sən mənimsəm,
Yurdum Yuvam məskənim sən,
Anam doğma Vətənim sən,
Ayrılarımı könül candan,
Azərbaycan, Azərbaycan!

- nidası ilə ən yeni Azərbaycanın cəsəret, ləyaqət tarixini yaradır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı:

1. Mirzə Adıgözəl bəy. Qarabağnamə (müqəddimə və Mirzə Adıgözəl bəyin tərcümeyi-halına aid materiallar. V.N.Leviatovundur). Bakı, 1950.
2. Mirzə Camal Cavanşir. Qarabağ tarixi. Bakı, 1959.
3. Mahmudov Y., Kərimov Ş. Qarabağ: Real tarix, faktlar, sənədlər. Bakı, 2005
4. Mahmudov Y.M., Mustafayev C.M. Şuşa-Pənahabad. Bakı, 2012
5. Hacıyev Q. Qarabağın maddi və mənəvi mədəniyyəti. Bakı, 2010
6. Məmmədov N. Azərbaycan Respublikasının Şuşa şəhərinin tarixi. Bakı, 2017
7. Molla Pənah Vaqif. Əsərləri. Bakı, “Şərqi-Qərb”, 2004, 269 s.
8. Hüseynov Y. Şuşa və şuşalılar. Bakı, 2016
9. Уоһаџић Ё. Овоа тарихи. Ааџу, 2013, “Овоа” іџодеџаџу, 156 њџу.
10. Səməd Vurğun. “Hey uçam da yuvam sən sən!”. Bakı, “Zərdabi Nəşr” MMC, 2019, 280 s.

XÜLASƏ

Şuşanın bir paytaxt olaraq Qarabağ xanlığının mərkəzinə çevrilməsində Pənahəli xan və onun varislərinin xüsusi xidmətləri olmuşdur. XVIII əsrdə Azərbaycanın mühüm ticarət mərkəzlərindən biri olan Şuşa XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində Qafqazın musiqi mərkəzinə çevrilmiş, “Qafqazın sənət məbədi” kimi tanınmışdır. Sovet hakimiyyəti dövründə Şuşa şəhərinin inzibati statusu bir neçə dəfə dəyişmişdir. 90-cı illərin əvvəllərində işğala məruz qalmış Şuşa 28 illik işğaldan sonra 2020-ci il noyabr ayının 8-də azad edilmişdir. Müzəffər ali baş komandan İlham Əliyevin sərəncamı ilə 2022-ci il Şuşa ili elan edilmişdir.

РЕЗИОМЕ

Панахали хан и его преемники имели особые заслуги в превращении Шуши в столицу Карабахского ханства. Будучи одним из важных торговых центров Азербайджана в XVIII веке, город Шуша в конце XIX-начале XX веков превратилась в музыкальный центр Кавказа, известный как “храм искусства Кавказа”. В период советской власти город Шуша не раз менял свой административный статус. Оккупированный в начале 90-х годов, 8 ноября 2020 года он был освобожден от 28-милетней оккупации. Распоряжением верховного главнокомандующего Ильхама Алиева 2022 год объявлен «Годом города Шуша».

SUMMARY

Panahali Khan and his heirs had special services in turning Shusha as a capital into the centre of Karabakh Khanate. One of the important trade centers of Azerbaijan in XVIII century, Shusha became the music center of Caucasus at the end of XIX century and was known as “Temple of Art of Caucasus”. The administrative status of the city of Shusha changed several times during the Soviet period. Shusha, which was occupied in the early 90s, was liberated on November 28, 2020 after 28 years of occupation. 2022 was declared the Year of Shusha by order of Supreme Commander-in-chief Ilham Aliyev.

RƏYÇİ: Dos. E.Vəliyeva